

Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.). Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban. Líceum Kiadó, Eger, 2018. 225 lap

A Domonkosi Ágnes és Simon Gábor szerkesztésében megjelent *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban* című kötet tizenegy tanulmányt tartalmaz a kognitív poétika témaköréből. A tizenegyből hét tanulmány a 2016-ban Egerben megrendezett, a könyvvel azonos című műhelykonferencia előadásainak az írott változata. A kötet szerzőinek a nagyobb része az ELTE-központtal működő Stíluskutató csoport tagja. A Stíluskutató csoport érdeklődése az utóbbi néhány évben egyre inkább a poétika felé fordult, a kötet ennek az új érdeklődésnek az egyik első lenyomataként jelent meg. Annak ellenére, hogy a könyv a Magyarországon még csak éppen kibontakozó kognitív poétikai kutatások számára kíván elrugaszkodási pontokat adni, az ebben szereplő tanulmányok célja nem pusztán a nemzetközi kognitív poétikai kutatások elméleti előfeltevéseinek és módszereinek az alkalmazása. A szerzők nem arra vállalkoznak, hogy a kognitív poétikát, mint egy készen kapva, egyszerűen bevezessék a magyar nyelvészeti és irodalomtudományos kutatási területek közé, hanem arra, hogy maguk is hozzájáruljanak az elméleti előfeltevések megfogalmazásához és a módszertani eljárások kialakításához.

Bár a kötet összes tanulmányáról elmondható, hogy számos elméleti, a kognitív poétika alapjaira vonatkoztatható belátást tartalmaz, mégis megkülönböztethetők erőteljesebben elméleti orientációjú szövegek. Ide sorolható a kötet első két, Simon Gábor és Tolcsvai Nagy Gábor által írt tanulmánya. Mind a két tanulmány arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy mi a poétikusság, illetve az erre adandó válasz függvényében vázolja fel, hogy mivel is kéne foglalkoznia a kognitív poétikának. Mindkét tanulmány erőteljesen hivatkozik a nyelvészeti poétikára, illetve a nyelvészeti poétikában gyökerező elképzelésekre. A szerzők abból a kérdésből indulnak ki, hogy mi az, amiben elégtelen vagy legalábbis szűkös a nyelvészeti poétika megközelítésmódja, mely pontokon szükséges tágitani a poétikusság fogalmán. Fontos hangsúlyozni, hogy a két tanulmányban a kognitív poétika nem a nyelvészeti poétikával szembenálló irányzatként, hanem a nyelvészeti poétika megközelítésére is építő, de azt egyúttal továbbgondoló elméletként körvonalazódik. Mind a két szerző hangsúlyozza a befogadóhoz kapcsolódó mentális műveletek figyelembevételének a fontosságát a poétikusság megragadásában. Ahogyan azt Simon Gábor megfogalmazza: „a kognitív poétika annyiban tekinthető új kutatási kiindulópontnak, amennyiben alkalmas a poétikusság befogadói tapasztalatának megközelítésére. Tehát amennyiben a poétikusságot nem a művek immanens tulajdonságaként értelmezi, de nem is – miként ez a kognitív tudományok bevonásával gyakran megesik – az elme reprezentációiban véli felfedezni, hanem a mű megértése során végbemenő dinamikus folyamatként mutatja be, amelyben a nyelvi szerkezetek feldolgozásának nagy jelentősége van” (36–7). Tolcsvai Nagy Gábor úgyszintén több versszöveg elemzésén keresztül mutatja be, hogy a költői szöveg medialitására koncentráló, a nyelvészeti poétikában gyökerező megközelítésmódot hogyan egészítheti ki a poétikus szöveg értelemkínálatával, a befogadó értelemképző igényével és műveleteivel foglalkozó megközelítésmód.

A kötet harmadik, Pethő József által írt, a metafora és a poétikusság összefüggéseit vizsgáló tanulmánya is az erőteljesebben elméleti orientációjú szövegek közé sorolható. A szerző bemutatja a metaforák és a nyelvhasználati szinterek különböző viszonyait, megkülönböztetve a hétköznapi (köznyelvi) metaforákat, a hétköznapi nyelvhasználat poétikus metaforáit és a szépirodalom poétikus metaforáit. Ez utóbbi esetben feltételezi, hogy minden szépirodalmi szövegben megjelenő metafora poétikusnak tekinthető, mivel ezek a szövegek egy sajátos irodalmi olvasásmódot hívnak elő. A tanulmány a Lakoff és Turner által megállapított szempontok (kiterjesztés, kidolgozás, kritikus kérdés, komponálás) mellett a metafora poétikusságában szerepet játszó tényezőként tárgyalja többek között a metafora újszerűségét, a metaforák arányát és szövegbeli összjátékát, valamint a metafora szövegbeli hatókörét. Tudománytörténeti érdekesség, hogy a nyolcvanas években, a kognitív metaforaelmélet indulásakor a hangsúly elsősorban a hétköznapi tárgyú szövegekben és a szépirodalmi szövegekben megjelenő metaforák hasonlóságán volt. Az utóbbi időben azonban – ahogyan azt Pethő József írása is jelzi – újra fontossá vált a poétikus metaforák sajátos, a hétköznapi metaforák esetében nem fellelhető jellemzőinek a megragadása. Ugyancsak erőteljesebben elméleti irányultságú szövegnek tekinthető Hámori Ágnesnek a kötet második felében szereplő tanulmánya, amely az érzelmek és a poétikai nyelvhasználat kapcsolatát tárgyalja. A tanulmány első fele bemu-

tatja az érzelmek különböző pszichológiai megközelítéseit és kategorizációit, illetve az érzelmek kognitív nyelvészeti és kognitív poétikai vizsgálatának a módjait. A tanulmány második felében a szerző az érzelmek versekben és dalszövegekben való megjelenítését elemzi, olyan tényezőkre is hangsúlyt fektetve, mint a pozitivitás-negativitás és az aktivitás dimenziói vagy az érzelmekhez kapcsolódó sémák és forgatókönyvek különböző kifejtettségű megvalósulásai. A tanulmány egyik fontos megállapítása, hogy az elemzéseknek az érzelmek explicit megjelenítése mellett azok implicit megjelenítését is figyelembe kell vennie. A szerző az érzelmek korpuszbeli annotálásának egy lehetséges szempontrendszerét is felvázolja.

A kötet tanulmányainak a második nagyobb csoportját azok az írások adják, amelyek egy meghatározott lírai diskurzustípus szövegeit vizsgálják. A szerzők az elemzéseken keresztül mutatnak rá a vizsgált diskurzustípusnak vagy magának a prototipikus lírai diskurzusnak a jellegadó tulajdonságaira. Tátrai Szilárd és Falyuna Nóra tanulmányai a dalszöveggel mint lírai diskurzustípussal foglalkoznak. A kognitív poétika megközelítésében nemcsak a papíralapú versek, hanem az elsősorban nem olvasásra szánt egyéb lírai diskurzustípusok is a kutatás tárgyai. Ezen a ponton érdemes megemlíteni azt a kötetben többször is hangsúlyozott elgondolást, miszerint a nem poétikus és a poétikus, illetve a szépirodalmi és a nem szépirodalmi szövegek között kontinuum van, nem pedig éles választóvonal. Éppen ezért a kognitív poétikai kutatások számára relevanciával bírnak a sok esetben kevésbé poétikus dalszövegek is. Tátrai Szilárd funkcionális kognitív nyelvészeti keretben értelmezi újra az aposztrófé alakzatát, majd Quimby-dalszövegekben vizsgálja ennek különböző megjelenési módjait, bemutatva, hogy az aposztrófé a lírai diskurzusok egyik jellegadó sajátossága. A tanulmány a dalszövegek vizsgálatán keresztül többek között rámutat arra, hogy az aposztrófikus elfordulás nemcsak személyek, hanem objektumok (pl. tárgyak, állatok, elvont fogalmak) felé is irányulhat, amelynek során azok egy társas viszonyrendszer résztvevőiként konstruálódnak meg. A szerző bemutatja azt is, hogy az aposztrófikus diskurzus nem csupán a megnyilatkozó érzelmeinek a kifejezésére, hanem vélelmek, szándékok és vágyak kifejezésére és befolyásolására is lehetőséget biztosít. Falyuna Nóra tanulmánya a Wellhello dalszövegeiben vizsgálja a résztvevői szerepeket, az aposztrófé megvalósulásait, valamint a dalszövegekben megképződő fiktív figyelmi jelenet és a referenciális jelenet viszonyát. A szerző többek között rámutat arra, hogy sok esetben nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy kihez beszél a megnyilatkozó, és ennek többféle oka is lehet, például a kizárólag egyes szám első személyű alakok használata, az aposztrófikus elfordulás explicit jelölésének a hiánya vagy éppen az egyes szám második személyű alakok értelmezésének a bizonytalansága. A tanulmány ugyancsak bemutatja, hogy a dalszövegekben megképződő fiktív közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet tere, valamint ideje nem minden esetben esik egybe. Úgyszintén egy adott lírai diskurzustípussal, a megzenésített verssel foglalkozik Nagy Tamás tanulmánya is. A tanulmány a megzenésített verseket mint implicit idézéseket vizsgálja, és tíz megzenésített vers elemzésén keresztül mutatja be, hogy az idézők milyen tipikus stratégiákat alkalmaznak a befogadók figyelmének az irányítására. A szerző megközelítésében a megzenésített versek olyan prototípusalapú kategóriát alkotnak, amelynek a periférikusabb példányai nem csupán újrakontextualizálják, hanem a szöveg szerkezetének a megváltoztatásával újrakonceptualizálják az eredeti szöveget, sőt a kategória legperiférikusabb példányai az idézett szöveg propozicionális tartalmát is megváltoztatják.

A tanulmányok harmadik nagy csoportját az elsősorban módszertani irányultságú szövegek adják. A kognitív poétikában nincsenek általánosan használt módszertani eljárások. Ezek kialakításában a magyar kognitív poétikai kutatások is fontos szerepet játszhatnak. Domonkosi Ágnes és Kuna Ágnes tanulmánya egy, a befogadói aktivitásra épülő módszert mutat be, amelynek lényege az, hogy a vizsgálati alanynak egy adott szöveget különböző instrukcióknak megfelelően kell átalakítani. Ebben az esetben Ady Héja nász az araron című versét kellett átalakítani dilettáns szöveggé, dalszöveggé, rapszöveggé és prózai szöveggé. Az átalakított szövegek vizsgálatán keresztül következtetéseket lehet levonni egy adott csoport metapoétikai tudásáról, illetve az egyes lírai műfajok kapcsán mozgósított tipikus sémákról. A szerzők bemutatják az átalakított szövegek számítógépes, kvalitatív kiértékelésének egy módját is. Dodé Réka, Ludányi Zsófia, Falyuna Nóra és Kuna Ágnes tanulmánya bemutat számos lírakorpuszt, valamint áttekinti ezek főbb típusait. A tanulmány kitér a Stíluskutató csoport által tervezett lírakorpuszra is, amely négy alkorpuszból tevődne össze: az 1900-as évek kanonikus szépirodalmi szövegeiből, kortárs versekből, slam poetry szövegekből,

valamint dalszövegekből. A szerzők részletesen tárgyalnak több korpuszvizsgálati módszert is, mint például a statisztikai alapú módszert, a szólistán alapuló módszert vagy a metaforákat és az érzelmek nyelvi megjelenítését vizsgáló módszereket. Sólyom Réka tanulmánya arra mutat rá, hogy a szerző korábbi kutatásaiban kidolgozott, a neologizmusok szemantikai és stilisztikai jellemzőinek a vizsgálatára irányuló kérdőíves módszer a kognitív poétikai kutatásokban is alkalmazható. A szerző a zsír szó vizsgálatára irányuló esettanulmány segítségével szemlélteti a befogadói tapasztalatokra rákérdező módszert, valamint a szavak szemantikai és stilisztikai jellemzőinek a Fauconnier és Turner által kidolgozott, fogalmi integrációt modellező keretben történő ábrázolását. A tanulmány ezt követően egy másik, kortárs magyar szerzők által használt neologizmusok, hapax legomenonok befogadói értékelését vizsgáló esettanulmány alapján mutatja be a kérdőíves felméréseknek a poétikai kutatásokban történő felhasználhatóságát.

A kötet utolsó, Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes, Simon Gábor, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor által írt tanulmánya elméleti és módszertani megállapításokat egyaránt tartalmaz. Ez nem véletlen, hiszen a szöveg a Stíluskutató csoport egy évvel ezelőtt született kutatási terve, amely éppen ezért jó összefoglalását adja a könyv tanulmányaiban szereplő elgondolásoknak.

A Nyelv, poétika, kogníció a kognitív poétikai vizsgálatok számos fontos aspektusát járja körül részletesen, kijelölve a további kutatások irányait. A tanulmányokban megjelenő szempontok sokfélesége ellenére a könyv olvasása során egyértelműen érzékelhető az elméleti koherenciára való törekvés. A kötetből jól kirajzolódik a kognitív poétikai kutatásoknak az a célkitűzése, hogy különböző, egymástól akár kifejezetten távol álló lírai szövegtípusokat különböző módszerekkel egységes elméleti kiindulópontból írjanak le olyan módon, hogy a szövegek elemzésén keresztül az elméleti előfeltevések is reflexió tárgyává váljanak. Elmélet és alkalmazás e körszerű megközelítésének megfelelően a kötetnek nem célja, hogy valamiféle véglegesnek szánt, definíciószerű magyarázatát adja a poétikusságnak. A poétikusság olyan összetett jelenségként értelmeződik, amelynek leírása során a nyelvi, a fogalmi, a kontextuális és a befogadók értelmezői műveleteinek az egymással szoros kölcsönviszonyban álló dimenzióit egyaránt figyelembe kell venni.

Horváth Péter

tudományos segédmunkatárs
ELTE BTK